

Conallach sa Spidéal - Domhnall Ó Duibhne

Nollaig Mac Congáil

Dá dhúthrachtaí, dá dhíograisí agus dá dheisbhéalaí iad ceannródaithe na hAthbheochana, ní fhéadfaidís an cuspóir a chuir siad rompu a thabhairt i gcrích mura mbeadh slua den ghnáthphobal ann ar fud na tíre a rinne sclábhaíocht i gcaitheamh na mblianta ar son na cúise. Tá iarracht ar bun le roinnt blianta anois le haitheantas a thabhairt dá leithéidí sin agus, más mall is mithid

Ar an mbuíon de dhíograiseoirí teanga sin bhí fear ildánach amháin ar éirigh leis cúis na Gaeilge a chur chun cinn ar bhealaí éagsúla i nDún na nGall agus sa Spidéal, agus a raibh próifíl náisiúnta aige fosta i luathstair na hAthbheochana. Domhnall Ó Duibhne nó Daniel Deeny as Tír Chonaill atá i gceist.

Rugadh Domhnall in oirthuaisceart Thír Chonaill ar an 12 Deireadh Fómhair 1868. Ba mhac é le Charles Deeny, N.T., Gleann Bhairr, a raibh cáil mhór air go sonrach mar mhúinteoir, mar bhall gníomhach de Chumann na Múinteoirí Náisiúnta agus mar fhear diaganta. Bhí roinnt dá chlann, Domhnall ina measc, a chuaigh le múinteoireacht agus, mar a tharla, iad ina ndaltaí aige. D'fhreastail Domhnall ar Choláiste Phádraig, Baile Átha Cliath, agus is léir gur chruthaigh sé thar barr (an chéad ghrád) ina chuid scrúduithe acadúla agus bhain sé teastais eile amach in ábhair eile.

Anuas ar na cáilíochtaí sin, ghnóthaigh sé cáilíocht sa Ghaeilge, rud annamh go maith an t-am sin sa tír.

Bhí Domhnall ina mhúinteoir náisiúnta ó thús go lár na nóchaidí sa naoú céad déag ar Cheathrú Domhain, Tír Chonaill, agus, is léir gur scoth múinteora a bhí ann. Tharraing sé cúraimí eile air féin i rith na mblianta sin fosta. Bhí baint mhór aige le Cumann na Múinteoirí i mBaile na nGallóglach, a raibh sé mar rúnaí air, agus ba mhinic é i mbun cainte ag cruinnithe de chuid Mhúinteoirí Náisiúnta Dhún na nGall. Bhí sé an-ghníomhach i gcur chun cinn na lúthchleasaíochta i nDún na nGall. Thar aon rud eile, tá ainm Dhomhnaill luaite go mór le stair na peile sa

chontae. Bhí sé ina rúnaí ar Chumann Peile Cheathrú Domhain agus ina rúnaí ar Chumann Peile Cho. Dhún na nGall agus tá an pheil i nDún na nGall faoi chomaoín mhór aige as a ndearna sé ar a son. Níor fágadh fuoll molta air ag ócáid scoir a reáchtáladh ina onóir ar 1 Márta, 1896 nuair a tráchtadh ar a bhuanna iomadúla agus ar ar chuir sé i gcrích sa cheantar.

Nollaig Mac Congáil

Bhí Domhnall iontach gníomhach i gcúrsaí Gaeilge ina chontae dúchais agus ghlac sé an deis le cúis na Gaeilge a chur chun cinn ag cruinnithe de na múinteoirí náisiúnta agus ag iarraidh craobhacha den Chonradh a bhunú sa chontae. Bhí baint aige le Cumann Buan-Choimeádta na Gaeilge agus is léir go raibh sé gníomhach san eagraíocht sin nó chuir sé tuarascáil chucu i mí na Samhna, 1896.

Tairgeadh post mar phríomhoide ar scoil náisiúnta an Spidéil dó ag tús 1896 agus ghlac sé leis, agus an dúthracht, an tiomantas agus na buanna móra a tharraing cáil air ó thuaidh, bhain sé leas astu uilig agus chuir sé leo a fhad agus a bhí sé sa Spidéal. Mar mhúinteoir bhí cáil air as feabhas a chuid múinteoireachta, go háirithe ó thaobh na Gaeilge de leis an Chlár Dáttheangach, agus bhain a chuid daltaí duaiseanna feise agus Oireachtais, m.sh. *Cleaver Prize*, *Philip Barron Memorial Prize* srl.

Thuig Domhnall an tábhacht a bhain le páistí in Athbheochan na Gaeilge agus bhunaigh sé *Scholars' Club* ina measc a bhí bunaithe a bheagán nó a mhórán ar an *Irish Fireside Club* agus a raibh an-rath air. Lean sé dá bhaint le Conradh na Gaeilge, i gcathair

1 Tá cuntas cuimsitheach scríofa agam faoi in 'Domhnall Ó Duibhne (1868-19230: Gníomhaí Eiseamláireach Gaelach' in Diarmuid Ó Cearbhaill (eag.), *Journal of the Galway Archaeological and Historical Society*, Vol. 63 (2011) 133-57. [Ar fáil ar JSTOR.] Tá eolas breise le fáil san alt úr seo faoi Dhomhnall.

na Gaillimhe agus leis an chraobh úr ar an Spidéal. Bhí sé páirteach i bhfiontair éagsúla leis an Ghaeilge a chur chun cinn i nGaillimh agus go náisiúnta, m.sh. cumann rothaíochta Gaeilge an Chonarth a i nGaillimh, ag bunú Coiste Contae le heagar ceart a chur ar chun cinn na Gaeilge srl. Ba mhinic é fosta i mbun pinn agus cainte faoi chúrsaí Gaeilge i gConradh na Gaeilge agus i gCumann na Múinteoirí.

Bhí spéis mhór ag Domhnall i gcúrsaí béaloidis riamh agus nuair a tháinig sé chun an Spidéil, chuir sé aithne ar Lady Gregory a tháinig chun an Spidéil ag tóraíocht ábhar béaloidis mar is léir ó thagairtí ina cuid dialann. Bhí sé de thoradh ar an chaidreamh sin gur fhoilsigh sé cnuasach béaloidis a bhailigh sé féin, *Peasant Lore from Gaelic Ireland*. Is iontach an líon léirmheasanna a rinneadh ar an leabhar anseo in Éirinn agus thall i Sasana. Bhí Yeats féin i measc na léirmheastóirí.

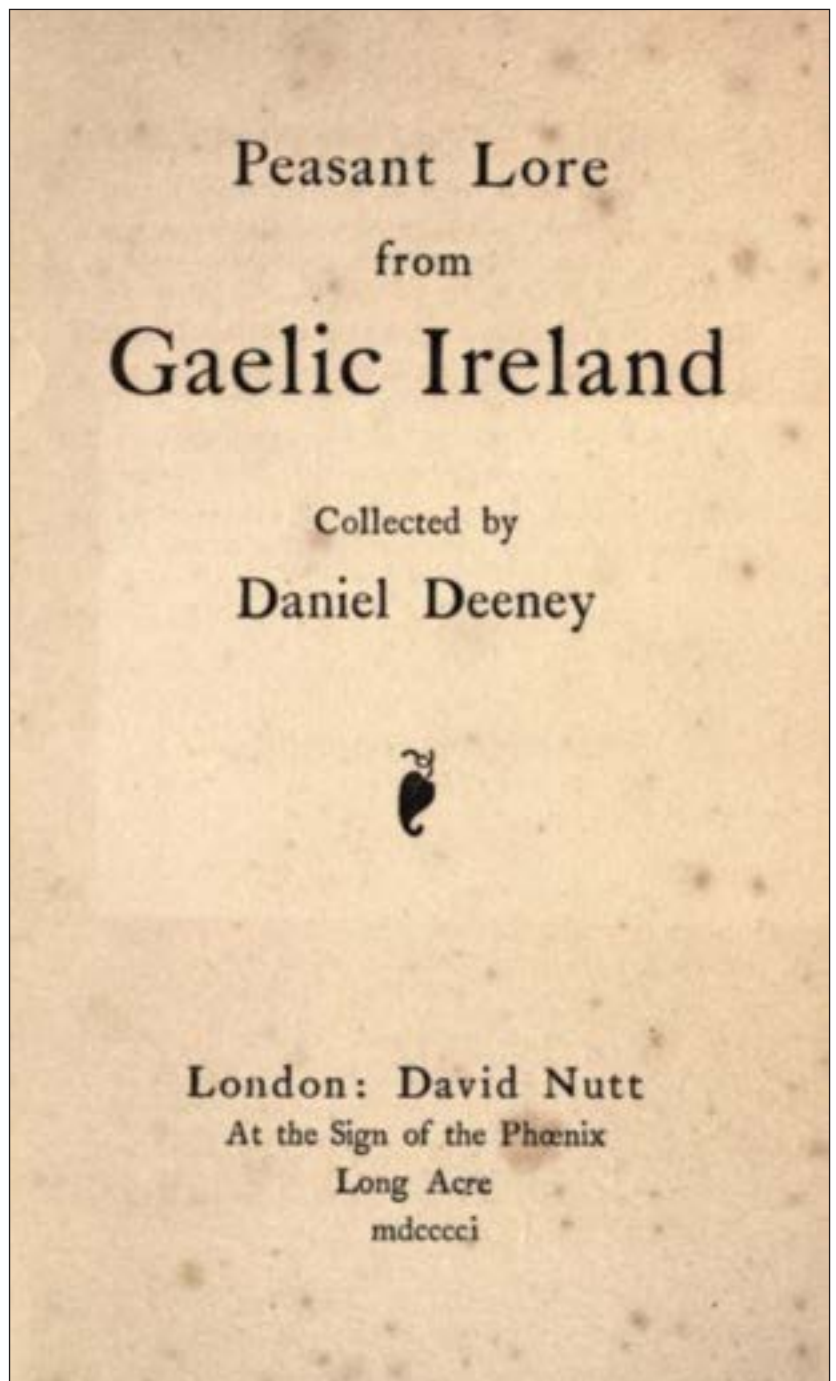
Níorbh é sin an t-aon leabhar amháin atá maíte air. Arís, ag cuimhneamh ar a chuid daltaí agus chomh gann agus a bhí ábhar feiliúnach léitheoireachta dóibh ar fáil, scríobh sé *Prince Murrrough's Adventures* sa bhliain 1906. Chuir sé eagar fosta ar leabhar léitheoireachta Gaeilge le haghaidh na mbunscoileanna, *Páistidheacht*, a scríobh an Dr. Séamus Ó Beirn agus ar tharraing Jack B. Yeats na léaráidí fána choinne. Bhí féith chruthaitheach i nDomhnall thairis sin nó d'fhoilsigh sé gearrscéal, as Gaeilge agus Béarla, agus scríobh sé drámaí srl. thar na blianta. Níorbh annamh é ag aisteoireacht agus ag aithriseoireacht i rith a shaoil agus é go maith chuige, de réir cosúlachta. Anuas air sin ar fad, ba mhór an tacaíocht a thug sé don eaglais sa Spidéal agus i nGaillimh thar na blianta.

Duine chomh hoilte, léannta, díograiseach le Domhnall a raibh aithne i bhfad is i ngearr air, ní hiontas ar bith é go mbeadh céimíocht mhór ag fanacht air. Sa bhliain 1907 cheap na *Commissioners of National Education* é mar *Organiser of Irish Language Instruction*.

Níor fágadh fuíoll molta ar Dhomhnall agus ar ar éirigh leis a chur i gcrích sa Spidéal agus é ag imeacht. Bhí an Spidéal thíos go mór lena imeacht ar go leor bealaí.

Rinne sé a chuid oibre ar fud na tíre i rith na mblianta ina dhiaidh sin, ag scríobh, ag léachtóireacht agus ag spreagadh daoine i dtreo na Gaeilge. Lean sé dá chuid foghlama ar an Ghaeilge agus ar an mhúinteoireacht agus dá bhaint dhíreach le gluaiseacht na Gaeilge i gCúige Uladh. Mar shampla, ghnóthaigh sé *Diploma in Advanced Irish Studies* ag Coláiste Uladh i dTír Chonaill in 1919 agus ceapadh é ar choiste Dháil Uladh fosta.

Rinneadh cigirí de cheathrar timirí Gaeilge a bhí

Cill Treasa nuachóirithe

ag obair le blianta faoin mbord náisiúnta ag tús 1922, Domhnall ina measc, ach níor bhuan dó sa phost úr. Fuair sé bás ar an 4 Deireadh Fómhair 1923 i mBaile Átha Cliath. Bhí tórramh ollmhór air, idir chléir agus tuata, mar aitheantas ar an tseirbhís mhór a thug sé ar an iliomad bealaí don tír agus níor fágadh fuíoll molta air sna nuachtáin logánta agus náisiúnta. Dúradh faoi san *Irish School Weekly* (25/8/1923): *Mr. Deeny was a success as a teacher, as an organizer of Irish and as an inspector. He was teacher of Spiddal N.S. down to the middle of the first decade of the new century. Here he was a pioneer of Irish teaching when it was neither fashionable or even safe to be associated with its propagation.*

Ní fhéadfaí cothrom na Féinne a thabhairt do Dhomhnall i mbeagán focal mar atá déanta anseo, ach is leor é le leid a thabhairt faoin cheannródaí tábhachtach seo i luathstair na hAthbheochana. ■